

УДК 94(477)

DOI: 10.30840/2413-7065.1(82).2022.256274

НЕВМИРУЩІ ТРАДИЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ГЕРОЇЧНОГО ДУХУ

Ірина ВОРОНЧУК

orcid.org/0000-0001-5466-5356

доктор історичних наук, доцент, завідувачка відділу історичних пам'яток НДІУ

Анотація. 430 років тому на зламі 1591–1592 рр. розпочалося найперше з цілої низки козацьких повстань кінця XVI – першої половини XVII ст., які внаслідок півстолітньої по-движницької боротьби козацтва вилились у війну 1648–1654 рр. під проводом Хмельницького, що, врешті-решт, призвело до відновлення української державності в середині XVII ст. В історіографічному плані висвітлюються питання станового походження, національної та конфесійної належності очільника повстання Криштофа Косинського, причини його появи на Запорозжжі, перші згадки про нього, початок службової діяльності з охорони кордонів Речі Посполитої. З'ясовано його контакти і стосунки з високими урядовцями, зокрема Замойським, представниками магнатського середовища князями Острозькими, Вишневецькими, розкрито матримоніальні пов'язання з князями Ружинськими. Розкривається становище козацтва, взяття на службу та ставлення до нього уряду, причини козацького незадоволення та конкретний привід до повстання. Показано розгортання повстанських подій, зокрема під Білою Церквою, Трипіллям, П'яткою. Викладено обставини загибелі Косинського, міфи навколо його постаті.

Ця дата дала нагоду згадати про самовідданість та героїчні вчинки козацтва, яке стало на захист не лише власних козацьких прав і свобод, а й запалило святим духом волелюбства інші верстви суспільства. У написаній ще перед початком російсько-української війни, розв'язаної Росією 24 лютого 2022 р., статті автор простежує асоціації між мужністю козацьких лицарів та героїчними подвигами, які наразі масово здійснюють воїни Збройних сил та мирні громадяни України. Отже, сьогодні потомки тогочасних козацьких лицарів, як це було вже неодноразово протягом нашої вітчизняної історії, мужньо боронять не лише кордони, незалежність і свободу України, а, без перебільшення, ціною власного життя захищають європейські демократичні цінності та загалом усю західну цивілізацію. Масовий героїзм і мужність українців свідчать про непереможність волелюбних традицій української нації.

Ключові слова: перше козацьке повстання; Криштоф Косинський; білоцерківський староста Януш Острозький; Трипілля; П'ятка; російсько-українська війна 2022 р.; волелюбність і героїзм українців.

ABIDING TRADITIONS OF THE HEROIC UKRAINIAN SPIRIT

Iryna VORONCHUK

Doctor of Historical Sciences, associate professor, Head of the Historical Sites Department of RIUS

Annotation. 430 years ago, at the turn of 1591–1592, there broke out the very first Cossack uprising in the whole series of Cossack uprisings of the end of the 16th-first half of the 17th century. Being the result of half of a century relentless Cossack struggle, they transformed into the war of 1648–1654 under the leadership of Khmelnytsky and eventually led to the re-establishment of Ukrainian statehood in the mid-17th century. The article historiographically elucidates social and national origins of Kryshtof Kosynsky, the leader of the uprising, as well as his religious confession, reasons behind his

coming to Zaporizhzhia, first mentionings of him, and the beginnings of his service in protecting the Commonwealth's borders. Kosynky's contacts and relationships with high-ranking government officials, in particular Janush Zamoski and members of the Ostrogski and Wiśniowecki magnate princely families are clarified as well as his matrimonial ties with the Rużyński princely family. The article elaborates on the state of the Cossacks, their recruitment and how they were treated by the government, causes of their discontent and the specific motive for the uprising. The article also shows how the insurrectionary events unfolded, in particular near Bila Tserkva, Trypillia, and Piatka. The circumstances of Kosynsky's death and the myths around him are described.

This anniversary has given an opportunity to recall commitment and heroic deeds of Cossacks who defended not only the rights and freedoms of their own estate, but also ignited other strata of society with the holy spirit of freedom. In this article, which was written before the Russian-Ukrainian war unleashed by Russia on February 24, 2022, the author traces similarities between the courage of Cossack knights and heroic deeds which are currently being manifested en masse by the soldiers of the Armed Forces and civilians of Ukraine. Thus, nowadays the descendants of the Cossack knights courageously defend not only the borders, independence and freedom of Ukraine as it has long been the case in our national history, but without exaggeration also European democratic values and Western civilization as such. This massive heroism and courage of Ukrainians testifies that the freedom-loving traditions of the Ukrainian nation are invincible.

Key words: The first Cossack uprising; Kryshtof Kosynsky; starosta of Bila Tserkva Janush Ostrogski; Trypillia; Piatka; Russian-Ukrainian war of 2022; heroism of Ukrainians and their love for freedom.

До 430-річчя першого козацького повстання під проводом Криштофа Косинського

Козацькі війни кінця XVI – першої половини XVII ст. належать до найважливіших героїчних подій української національної історії загалом, оскільки в особі козацтва український народ акумулював неабияку народну енергію і виявив найкращі риси національного характеру, зокрема мужність, відвагу, сміливість, військову вдачу, волелюбність, презирство до смерті й самопожертву, братерське єднання та відданість загальнонаціональним інтересам. Військову майстерність українського козацтва високо оцінював тогочасний західноєвропейський світ. Європейські монархи неодноразово запрошували козаків до участі у воєнних операціях. Так, маючи інформацію про відвагу низових козаків, імператор Священної Римської

імперії Рудольф II намагався взяти козаків на службу в боротьбі проти Туреччини. Наполегливо добивався союзу із запорозькими козаками і римський папа Григорій XIII [19, с. 67–68].

Питанням козацьких воєн присвячена доволі значна історіографія. Першопочатки козацьких виступів та перебіг їх подій зафіксовано в українських літописах XVII–XVIII ст., зокрема Григорія Грабянки, Феодосія Софоновича, Стефана Лукомського, «Історії Русов или Малой России», яка підвела підсумок літописного етапу української історіографії [12, с. 12]. Інформація про перші козацькі виступи міститься в польських хроніках Й. Бельського і Р. Гейденштейна [21; 25]. Про перші козацькі повстання писали В. Антонович, М. Костомаров, П. Куліш та ін. До цих подій зверталися й польські дослідники: К. Шайноха, А. Яблоновський, Й. А. Ролле, З. Вуйцік,

А. Прохаска, Л. Підгородецький, В. Серчик та ін. Одна з останніх монографій про козацькі війни кінця XVI ст. належить С. Леп'явці [12; 13, с. 27–52].

Повстання, на чолі якого став Криштоф Косинський, розпочалося наприкінці 1591 р. Обмаль документальних даних щодо його особи призвело до виникнення різних гіпотез і версій, що подеколи суперечать і взаємовиключають одна одну. До цього часу залишається нез'ясованою його національна ідентичність. Більш-менш відомо про його батьківщину. Вже за свідченнями Й. Бельського та Р. Гейденштейна, батьківщиною Косинського було Підляшся [21, с. 88; 25, с. 317]. Такої ж думки дотримувалися М. Костомаров і Ф. Николайчик [10, с. 265; 16, с. 28]. «Історія Русов» називає Косинського «природним шляхтичем польським» [9, с. 32]. Посилаючись на його ім'я та польський підпис, В. Доманицький і А. Стороженко також вважали Косинського за національною належністю поляком [6, с. 2; 17, с. 7]. М. Грушевський залишив це питання відкритим, так само як і Д. Дорошенко, який завважував, що «й досі напевно не відомо, чи він був поляк, чи українець, католик чи православний» [5, с. 181; 7, с. 189]. Разом з тим М. Грушевський не виключав, що Косинський міг бути шляхтичем [5, с. 182, посилання 1]. Шляхтичем руської віри з Підляшся називав Косинського М. Костомаров [10, с. 265]. П. Куліш на підставі імені та версії про польське походження вважав Криштофа Косинського якщо не католиком, то лютеранином [11, т. I, с. 33]. У той же час Д. Яворницький вважав його за народженням «поліщуком, а за званням низовим чи запорізьким козаком» [19, с. 60].

Наразі відомо, що рід Косинських походив із села Косянка Більського повіту Підляського воєводства [21, с. 88; 25, с. 317; 27, с. 219]. Підляшся – це історико-географічний регіон, розташований уздовж середньої течії Західного Бугу на північно-західних українських землях, який на заході межував із Мазовією, а на сході – з Волинною та Поліссям. Вважають, що рід Косинських належав до герба Равіч [27, с. 219].

С. Леп'явко не лише виводить Косинського з Підляшся, а й визначає належність його роду до шляхти Дорогичинського повіту Великого князівства Литовського (далі – ВКЛ). Вивчаючи попис литовського війська 1528 р., він віднайшов там дві згадки про Косинських. В одній із них називаються Косинські без зазначення імен, які разом поставляли до війська чотирьох вершників. У іншій називається конкретний представник роду Ленарт Косинський, який самостійно поставляв до війська 15 коней, тобто майже у чотири рази більше, ніж усі інші його родичі разом, що свідчить про його значні статки. Відомо: на той час у ВКЛ один вершник виставлявся від восьми служб або домогосподарств, тож С. Леп'явко робить певні обрахунки щодо належного Косинським числа селянських домогосподарств та земельних володінь, а на цій підставі – висновки щодо матеріального стану названих Косинських. Зокрема, безіменних Косинських він відносить до дрібної шляхти, тоді як Ленарта Косинського – до вищого панського прошарку феодальної знаті ВКЛ [12 с. 50]. Він вважає, що спершу дід Криштофа Ленарт знаходився на службі у королеви Бони, а пізніше став митником [12, с. 51]. Відомо: митна служба давала значні прибутки, тож, перебуваючи

на цьому уряді, він і справді міг значно збагатитися. Ленарт мав трьох синів, один із яких Адам займав поважні позиції в середовищі дорогичинської шляхти, оскільки у 1560-х роках був дорогичинським маршалком і писарем. Як посол він брав участь у роботі Люблінського сейму 1569 р., активно виступаючи за приєднання Підляшшя та інших українських земель до Корони Польської. Коли король оголосив про інкорпорацію Підляського воєводства, Адам Косинський одним із перших підляських шляхтичів присягнув на вірність Короні. Саме за цю підтримку король Зигмунт Август II винагородив Адама, надавши йому уряд каштеляна [12, с. 51; 20, s. 320; 24, s. 33, 37, 72, 145, 147].

Більшість дослідників вважають, що батько Криштофа Косинського, Лев, був третім сином Ленарта. На думку З. Вуйціка, Криштоф Косинський народився 1545 р. під Дорогичином у родині Леонарда/Лева Косинського, православного за вірою, і його дружини католицького віросповідання Варвари (яка по його смерті стала дружиною Миколая Лаца) [27, s. 219]. Криштоф був другою дитиною в сім'ї й мав старшого брата Каспера. Щоправда, є й інша думка: А. Бонецький припускав, що Криштоф міг бути сином брата каштеляна Адама Косинського на ім'я Леонард, тобто племінником польського сенатора [22, s. 273].

Не існує єдиної думки серед істориків також і щодо віросповідання К. Косинського. Г. Грабянка, інші літописці, а на їх підставі й деякі дослідники вважали його православним [14, с. 28]. Як зазначено вище, М. Костомаров пов'язував його з «руською вірою» [10, с. 265], П. Куліш вважав К. Косинського якщо не католиком, то лютеранином [11, с. 33].

З ім'ям Косинського пов'язано багато міфів та легенд. Одну з них переповідає «Літопис Грабянки». За цією легендою, Косинський як вірний син православ'я виступив на захист православної віри під час Берестейської унії, за що «на міднім волу його ляхи зажарили» [14, с. 28]. Автор «Історії Русов» називає Косинського «за ревність свою к благочестію и спокойствію народному» загалом першою жертвою унії, але подає іншу легенду. Згідно з нею Косинського було запрошено польським урядом на раду в Брест, а коли він прибув, його підступно схопили і заарештували. Засуджений на смерть він був замуrowаний «в одном кляшторе в столп каменный, названный клеткою» і заморожений голодом [8, с. 34].

Проте жодна з цих легенд історично не підтверджується. Адже Берестейська унія відбулася лише через три роки після смерті Косинського. Натомість створення самих легенд та їх поширення свідчать про інше: вдячна народна пам'ять оповила постать Криштофа Косинського шляхетним ореолом мучеництва, віддаючи йому в такий спосіб свою повагу й шану.

Достовірно невідомо, коли Криштоф Косинський з'явився на Запорозжжі, вважають, що це сталося близько 1586 р., коли внаслідок втрати родового маєтку він подався козакувати [12, с. 52]. Першою письмовою згадкою про нього вважається повідомлення в листі кошового Богдана Микошинського від 22 травня 1586 р. до Каспара Підвисоцького, де йдеться про прибулу від Косинського сторожу, яка сповіщала про виступ у похід кримських татар [2, с. 110; 19, с. 60; 26, с. 34]. Проте в 1586 р. він був уже людиною далеко не молодю, разом з тим

великих здібностей і дуже впливовою серед козаків особою та, як пише про це автор «Історії Русов», «заслуженний в войске Малоросійском» [8, с. 32; 19, с. 60]. Існує думка, що вже у цей час Косинський займав чільне місце серед запорозької старшини [7 с. 189; 16, с. 432]. Зокрема, про його високий ранг у козацькому середовищі й неабиякі військові заслуги може свідчити й надання короля Зигмунта III на маєтність Рокитну і Ольшаницю на р. Рось, яке, на клопотання великого коронного гетьмана і канцлера Яна Замойського, було надано йому 1590 р. як доволі відомій «особі козацького стану» [5, с. 176, 182; 27, s. 219]. Підтримка Косинського коронним гетьманом також свідчить про його високі військові заслуги.

Відомо, що Косинський був одружений з князівною Марушою Остафіївною Ружинською, і це зовсім не випадково [22, s. 272]. Річ у тім, що Косинський перебував на службі у князів Острозьких, які мали тісні зв'язки з козацтвом. Тривалий час з 1559 р. до самої смерті у 1608 р., тобто протягом 49 років, князь Василь-Костянтин Острозький тримав уряд київського воєводи. А батько Маруши князь Остафій Іванович Ружинський вже з 60-х років XVI ст. був тісно пов'язаний із Запорозькою Січчю. Спершу протягом 1569–1573 рр. він був черкаським і канівським підстаростою, а пізніше у 1575–1581 рр. – київським підвоєводою, тобто заступником воєводи князя В.-К. Острозького. Більше того, між 1582–1585 рр. князь Остафій Ружинський був навіть отаманом Війська Запорозького. Старший син князя Василя-Костянтина Острозького Януш з 1594 р. по 1620 р. був білоцерківським, черкаським, канівським і

перяславським старостою. Отже, для Криштофа Косинського це було дуже близьке середовище.

Таким чином, 1590 р. Косинський, призначений полковником Війська Запорозького реєстрового, отримав землі в пустині Рокитній і Ольшаниці Київського воєводства [5, с. 176; 27, s. 219]. Проте це королівське надання, як вважається, було оскаржено князем Янушем Острозьким, який, висунувши на ці землі власні права, також отримав на них королівське пожалування і в такий спосіб позбавив Косинського права на маєтності [1, с. 12; 5, с. 182]. На думку М. Грушевського, саме це й спричинило ту ворожнечу, яка спалахнула між Косинським і князівським родом Острозьких [5, с. 180]. Й. Ролле загалом вважав Косинського особистим ворогом князів Острозьких [23, s. 99]. Щоправда, А. Стороженько, без достатніх підстав, висловив міркування, що Косинський, згідно з Універсалом короля Зигмунта III від 25 липня 1590 р., був узятий на королівську службу снятинським старостою М. Язловецьким, а несвоєчасна сплата королівського жалування змусила козаків виступити на захист своїх прав [17, с. 30].

Дії князя Я. Острозького викликали обурення К. Косинського. У відповідь він зібрав 5000 реєстрових та нереєстрових козаків, які обрали його своїм старшим, і 29 грудня 1591 р. штурмом узяв Білу Церкву, яка була резиденцією старости [7, с. 189; 19, с. 61]. Вилучивши привілеї (за даними З. Вуйціка, на староство й ґрунти, які переховувалися у підстарости князя Дмитра Курцевича Булиги), а також захопивши зброю та продовольство, повсталі відступили до Трипілья, де готувалися оборонятися [7, с. 189; 27,

s. 219]. При цьому козаки на чолі з Косинським взяли тільки майно старости та підстарости, проте міщан та інших людей ніхто не оббирав.

Дехто з дослідників припускав, що Косинський мав на меті влаштувати козацькій устрій в усій Україні. Зокрема, П. Куліш приписував Косинському наміри навіть відокремити Україну-Русь від Польщі й знищити аристократичний лад [11, с. 35]. Проте це все гіпотези й припущення. А події розгорталися таким чином.

За давнім козацьким звичаєм, узимку 1591–1592 рр. Криштоф Косинський, який «на сес час гетманом козацким се учинил», із загоном козаків проводив «домованьє» на Білоцерківщині [1, с. 12; 19, с. 60]. Можна думати, що він не випадково обрав Білу Церкву. Річ у тім, що незадовго до того протягом 1589–1590 рр. тут відбулося значне заворушення міщан. Попри магдебурзьке право білоцерківський староста, який тримав це місто на правах «доживотного», тобто довічного, володіння, вимагав від міщан виконання на себе різних обтяжливих повинностей. Це викликало незадоволення міського люду, які захопили млини й корчми, вигнали з міста старостинських урядників і встановили свою владу [1, с. 34]. Цілком імовірно, що Косинський розраховував на підтримку міського населення, і наступні події показали, що він не помилився. В останні дні грудня 1591 р., як свідчить тогочасний свідок, К. Косинський, «выезджаючи з Белой Церкви, пришедши к гвалтовне в дом князя Дмитра Курцевича Булыги, постаростего белоцерковского, в Белой Церкви, добывшисе ... до коморы его, маетность всю его побрал и шкатулу с клейнотами, с пенязми,

с листами взял .., шкоды великие починил» [1, с. 31–32]. Вже в цьому інциденті виявляється антиурядова спрямованість руху. Козаки напали не на рядове місто, а на старостинську резиденцію, не на міщанський чи шляхетський будинок, а на дім королівського адміністратора – білоцерківського підстарости, тобто заступника старости. При цьому білоцерківські міщани радо допомагали повстанцям оволодіти містом і замком. Після цього козаки захопили Переяслав, Трипілля, Київ, де вони взяли гармати, порох, вогнепальну зброю та інше військове спорядження.

Виступи козаків на чолі з Косинським та оволодіння ними низкою опорних шляхетських пунктів стали поштовхом до розгортання ширших рухів. Козацькі загони швидко з'явилися й в інших містах і місцевостях [7, с. 189]. Вже у січні 1592 р. у листі польського короля Зигмунта III говориться про масові заворушення у Київському, Брацлавському та Волинському воєводствах, зокрема, що «свавільні люди, які не дивляться ні на зверхність нашу, ні на посполите право ... порушують спокій», виступають проти шляхти, жовнірів, представників королівської влади [1, с. 34].

Польсько-шляхетський уряд, наляканий масовістю, розмахом, відвагою і рішучістю повстанців, призначив у січні 1592 р. комісарів для розслідування ситуації на українських кресах. Комісари (старости: брацлавський – Я. Струсь, черкаський – князь О. Вишневецький, тербовлянський – Я. Претвич і барський – С. Гульський) на чолі значного шляхетського загону вирушили на Подніпров'я й отаборилися поблизу Фастова. Вони намагалися відірвати реєстрових козаків від запорожців і цим

послабити Косинського. З цією метою 10 березня 1592 р. комісари від імені старшого реєстру М. Язловецького звернулися до козаків з вимогою скласти зброю, припинити боротьбу і видати Косинського [26, с. 21–22].

Повстанський провід, оцінивши становище, вирішив вступити в переговори з метою виграти час для збору сил, приспати пильність шляхти і добитися навіть можливого розпуску урядових сил. Ці передбачення здійснилися. Після підписання договору з козаками комісари, задоволені доволі швидким й успішним розв'язанням питання, вирішили про завершення своєї місії, відвели військо від Фастова і роз'їхалися [4, с. 101].

Такий хід подій спричинився до нового піднесення народного руху. Повстання охоплювало дедалі більшу територію. Повсюдно формувалися загони селян і міщан, які розправлялися з шляхтою і йшли на з'єднання з козацькими силами Косинського. Влітку 1592 р. повстанці, спираючись на підтримку міщан, загрожували Києву. За свідченням самого київського воєводи князя Василя-Костянтина Острозького, вони неодноразово нападали на місто і київський замок, вивезли гармати, порох і всю вогнепальну зброю [1, с. 37].

На вересневому 1592 р. сеймі українські магнати на чолі з князем В.-К. Острозьким вимагали, щоб коронне військо вирушило в Україну для придушення повстанців. Проте шляхта польських провінцій, злякавшись, що відхід коронного війська в українські землі сприятиме антишляхетським виступам місцевого селянства Центральної Польщі, відхилила прохання українських магнатів.

Зовсім по-іншому поставилася до цих подій українська шляхта. Вона була

налякана не тільки самими повстанцями, які «силою і ворожим способом здобувають міста», а й ставленням місцевого люду, яке, радо зустрічаючи загони Косинського, «навстіж відчиняли брами» [1, с. 45]. Це настільки стурбувало панство, що в середині січня 1593 р. шляхта Луцького повіту, зібравшись на судові рочки, ухвалила рішення припинити засідання і зосередити всі зусилля на боротьбі зі «свавіллям», щоб «тот огонь далей не ширил» [1, с. 38–40]. За прикладом луцької шляхти так само вчинила і шляхта Володимирського повіту. Припинення судових рочків було справою надзвичайною. Литовський Статут 1566 р. обумовлював лише три випадки їх відкладення: в результаті вального сейму, голоду чи пошесті в країні.

Проте широкий розмах народних виступів налякав не лише шляхту, а й урядові кола Речі Посполитої. У зв'язку з цим 16 січня 1593 р. польський король Зигмунт III видав універсал до шляхти Київського, Волинського і Брацлавського воєводств із закликом виступити посполитим рушенням проти повстанців, «щоб та сваволя далі не кровила» [1, с. 45–46].

Першим на цей заклик відгукнувся волинський маршалок, київський воєвода і володимирський староста В.-К. Острозький. Його син Януш Острозький в цей час збирав шляхетське ополчення біля м. Тернополя. Не покладаючи великих надій на місцеву шляхту, Януш набрав ще й загони угорської піхоти. Для збору шляхти було визначено м. Костянтинів, що належало Острозьким. Сюди прийшли також надвірні війська магнатів Вишневецьких, Претвичи, Гульського та ін. Командування ними взяв на себе князь Януш Острозький.

У цей час повстанці активно діяли вже на Волині в маєтках князів Острозьких, спустошуючи їх. Відбулося декілька зіткнень із загонами Острозьких, в яких козаки брали гору [10, с. 267; 19, с. 61].

Починаючи з листопада 1592 р., Косинський з п'ятьма тисячами козацького війська стояв на Волині в місті Острополі. Попри допомогу міського населення, становище повстанців було доволі складним. Остропіль був одним із відносно великих міст Волині, проте навіть і великому місту було важко щоденно забезпечити значне за чисельністю військо продовольством і житлом. Через нестачу продовольчих і воєнних припасів, а також через морози частина повстанців відійшла, що послабило їх загальні сили.

Тож під час підходу шляхетського ополчення Косинський із стратегічних міркувань перемістився до містечка П'ятки, де були добрі фортифікаційні укріплення і зручні позиції для захисту та ведення воєнних дій. Разом із повстанцями до П'ятки відійшла і значна частина населення Острополя. Сучасник подій згадував, що за укріпленнями містечка П'ятки «зібралось ... близько шести тисяч» чоловік, за іншими даними – до 15 тисяч [23, с. 99]. Тож саме тут і відбулася найбільша битва.

Вже на початку лютого між повстанцями і військами зав'язалися перші зіткнення, які переросли у бої, що тривали цілий тиждень. Під час наближення ворожих сил Косинський вийшов з військом назустріч за місто. Тут у відкритому полі було влаштовано козацький табір з возів, усередині якого зосередилося козацьке військо. Шляхетське військо діяло спершу доволі нерішуче, мляво і навіть схилилося до втечі. Проте князь Я. Острозький не розгубився. Він

звернувся з яскравою промовою до війська, а потім своїм особистим прикладом і мужністю запалив шляхту і жовнірів. Вони атакували козацький табір, прорвали оборону і вдерлися в центр табору. Козаки відступили до міста, але шляхетське військо переслідувало їх до міських воріт. Завзятий опір чинило і населення П'ятки, оскільки їм декілька днів довелося витримувати облогу міста. Загонами Косинського зазнали значних втрат. За польською усною традицією, Косинський втратив близько 3 тисяч війська, 26 гармат, майже всі хоругви [19, с. 62]. Д. Яворницький пояснював поразку козаків тим, що вони діяли проти ворога на низькорослих конях, які грузнули в танучому снігу і сповільнювали дії вершників, в той час як кіннота Острозького мала добрих коней, які швидко пересувалися [19, с. 62].

Проте великими були і втрати шляхти. Керівники шляхетського війська розуміли, що їхніх сил замало, аби повністю придушити повстанський рух. Це змусило князя Острозького вступити у переговори з повстанцями. Внаслідок переговорів козаки склали зброю. Проте покарання повстанців було доволі легким. За словами Й. Бельського, Косинський упав до ніг Острозького з проханням про вибачення. А козаки дали усну і письмову присягу. Разом з тим козаки зобов'язалися «от тых часов ... Косинского за атамана не меть», перебувати тільки на Січі («за пороги быть»), повернути усі гармати і зброю, забрану в містах (крім Трипілля), а також «кони, быдла и речи рухомые ... в маестностях кнежат ... побраные», виключити зі своїх рядів усіх селян і міщан, що приєдналися до них у ході повстання («челядь обое плти, которая есть при нас от себе

отправити»). Нарешті, шляхта добилася від повстанців найголовнішого для себе: козаки зобов'язалися «не перебувати і кривд жадных ... не чинить» у шляхетських маєтностях. Крім того, вони пообіцяли видавати владі втікачів-селян і міщан, які прибуватимуть на Січ, аби врятуватись від панського гноблення [1, с. 53–57]. Однак факти показують, що з самого початку повстанці несерйозно ставилися до угоди й не думали її виконувати, тільки обставини змусили їх піти на такий крок. М. Костомаров вважав, що програш козаків не був дуже великим і вони мирилися з панами, відчувачи свою силу, інакше Косинського не відпустили б на волю [10, с. 268].

Після підписання угоди Косинський з козаками повернувся на Запорожжя. Проте вже навесні, у травні, 1593 р. з двохтисячним загоном він піднімається по Дніпру з метою покарати тих, хто подавав допомогу князю Острозькому в придушенні виступів, і особливо черкаського старосту князя О. Вишневецького [10, с. 268]. Тому невдовзі повстанці стояли вже під Черкасами. Поява козаків на волості знову сколихнула народні маси, які почали формування загонів і пішли на з'єднання з Косинським. Козаки взяли Черкаси в облогу. Вишневецький опинився у скрутному становищі й, не маючи виходу, запросив Косинського на переговори, під час яких його було підступно вбито [9, с. 355–356; 15, с. 6].

Щодо смерті Косинського існує кілька версій. Дві з них було вже наведено. Ще одна версія стверджує, що Косинського вбито під час сутичок козаків із шляхтою під Черкасами. Інша розповідає, що Косинський був забитий слугами князя О. Вишневецького у шинку, а

ще одна, – що його вбито в тому домі у Черкасах, де він зупинився.

Однак смерть Косинського не похитнула волю повстанців. Вони продовжували облогу Черкас. Князь Вишневецький змушений був піти на переговори з козаками, внаслідок яких у серпні 1593 р. було підписано мирну угоду. За нею козаки одержали право переходити з Січі в міста і села, а звідти на Січ, скаржитися київському воеводі на утиски старостинських властей. Староста зобов'язувався повернути козакам забрані у них човни, коней і продовольство [17, с. 307–309]. Козаки тимчасово припинили боротьбу. Проте селянство й міське населення Київщини не склало зброї. Незабаром піднялося й козацтво, бо шляхта не виконувала умов угоди. Козаки підійшли до Києва й оточили його. Їхнє військо швидко зростало і досягло майже чотирьох тисяч. Проте звістка про напад татарського війська на Запорожжя змусила козаків повернутися на Січ.

Відступ козаків значно послабив народний рух, але не припинив його остаточно. До кінця 1593 р. то в одному, то в іншому місці України відбувалися хвилі народного протесту. А на порозі вже був новий рік – 1594, що став початком ще більш грізного розмаху козацького руху під проводом нових очільників: Северина Наливайка, Григорія Лободи та Михайла Шаули.

Козацькому роду нема переводу

Текст про перебіг подій першого козацького повстання 1591–1593 рр., яке ознаменувало початок боротьби українського козацтва за волю й соціальні права, був підготовлений на початку

лютого. Проте масштабний напад Росії на Україну 24 лютого 2022 р. викликав необхідність дещо переосмислити.

Героїчна відсіч Збройних сил України окупантам і величезний патріотизм українського народу породжує безліч роздумів щодо зіставлення сьогоденної ситуації з подіями далекої української минувшини. Практично від самого початку свого утворення козацтво взяло на себе оборону рідної землі. Саме козацтво визначило український національний ідеал і висунуло державницьку ідею, яку український народ плекав протягом віків. Нарешті ідея про незалежну самостійну Україну була втілена в життя 24 серпня 1991 р. Незалежна суверенна Україна відбулася і стала реальністю!

Тож небезпека втрати державної незалежності, яку протягом своєї історії так довго і тяжко виборював український народ, вмить змусила забути дріб'язкові незгоди й об'єднатися в боротьбі проти ворога. Український народ яскраво виявив притаманні вже й у попередні часи зразкову свідомість і здатність до високої самоорганізації задля збереження територіальної цілісності й державної незалежності. Ми є свідками того, як швидко об'єднали свої зусилля не лише найсвідоміша – пасіонарна – частина суспільства, а й звичайні громадяни. Малознайомі або й практично зовсім незнайомі люди, які до того лише віталися, подеколи не знаючи навіть імен найближчих сусідів, вмить перезнайомилися, виявляють піклування й допомагають один одному. Сотні тисяч українців відкрили свої домівки й надали прихисток незнайомим людям, інколи великим родинам з людьми похилого віку й малими дітьми, переміщеними із зони воєнних дій.

Масову відданість виявили й виявляють не лише професійні кадрові військові ЗСУ, а й рядові громадяни, які записувалися до місцевої територіальної оборони, загони якої стримували й продовжують стримувати напади ворога з різних напрямів.

Багато асоціацій з минулими часами викликають такі якості, як стійкість, сміливість, героїзм, самопожертва, виявлені сучасними захисниками Вітчизни. Могутній козацький дух, який до цього підтримувався на рівні історичних оповідок і пісенного фольклору, дрімаючи у серцях людей сучасних поколінь на рівні підсвідомості, заявив про себе таким нечуванним героїзмом, мужністю й сміливістю, що здивував цілий світ.

Це дає підстави казати про український дух, український характер в розумінні своєрідних соціопсихічних якостей, притаманних нації. Говорячи про це, маємо на увазі такі вищі ідеали, як порятунком Батьківщини, збереження власної гідності й честі, свободи й незалежності. Саме ці ідеали й породжують масовий героїзм і мужність як воїнів-захисників, так і мирних людей. Таким чином, лицарсько-козацький тип (дух), орієнтований на «*vita heroica*», масово виявив себе, захищаючи вищі національні ідеали. Саме масова героїчна поведінка громадян України дає право стверджувати про сформування, а отже, існування української нації.

Практично щодня Президент України, відзначаючи бойові заслуги воїнів Збройних сил України, нагороджує не одного-двох, а відразу значні групи захисників, списки яких охоплюють по 200–300 героїв. Наприклад, 2 квітня за особисту мужність і самовіддані дії, виявлені у захисті державного суверенітету

й територіальної цілісності України, вірність військовій присязі, зразкове виконання службового обов'язку державними нагородами було відзначено 311 воїнів, з них 49 удостоєні нагород посмертно (Указ від 2 квітня 2022 р. № 202/2022). 26 квітня Указом Президента державними нагородами відзначено 243 військовослужбовці Збройних сил України. 27 квітня державні нагороди отримали 173 військовослужбовці Збройних сил України. Тож на сьогодні високими нагородами відзначено тисячі військовослужбовців. Щоправда, з міркувань безпеки не всі герої та їхні подвиги нам відомі. Тож наразі назвемо тих, про яких уже відомо.

Євген Шматалюк, командир десантно-штурмового підрозділу 95-ї окремої десантно-штурмової бригади ЗСУ, відбив за один день чотири атаки ворога, знищив 30 одиниць броньованої та 60 одиниць автомобільної техніки.

Олександр Бринжала, пілот 40-ї бригади тактичної авіації Повітряних сил ЗС України, родом з міста Охтирка Сумської області, який з побратимами на українських винищувачах МіГ-29 мужньо захищав нас з повітря і дав відсіч одразу 12 російським винищувачам, які були спрямовані на Київ з усіх напрямків. У нерівному бою він загинув, але не пропустив ворога.

23-річний Назар Небожинський з початку вторгнення російських окупантів став на захист України. Під час визволення Чернігівщини підбив три танки й ціною власного життя врятував 20 (!) своїх побратимів.

Двадцятирічний військовий полку «Азов» Ярослав Бригинець загинув, рятуючи своїх побратимів від обстрілів у Маріуполі.

Ніна Кваша, бойовий медик 72-ї окремої механізованої бригади ім. Чорних Запорозжців, загинула, обороняючи Київ.

Зовсім молодий лікар Катерина Ступницька віддала своє життя, рятуючи воїнів на полі бою.

Війна змусила змінити професії та стиль життя багатьох наших співвітчизників. Зокрема, український бігун Сергій Проневич із села Боровля на Сумщині, який ще 2019 р. пробіг 42 км у повній військовій екіпіровці й увійшов до Книги рекордів України, в перші дні війни вступив до розвідувальної групи територіальної оборони. Під час виконання завдання вороги захопили його неподалік міста Тростянець і закатували. Інший видатний український спортсмен-кікбоксер, чемпіон світу і бронзовий призер чемпіонату світу із кікбоксингу за версією ISKA 2014 р. Максим Кагал став бійцем полку Нацгвардії «Азов» на прізвисько «Пітон» і загинув у Маріуполі. Активний учасник Революції Гідності, кіборг, захисник Донецького аеропорту в 2014 р. Геннадій Дубров, на прізвисько «Бізон», змінив мирну професію фінансиста на військову і загинув під час боїв проти російських окупантів на Харківщині. Ветераном АТО 2014 р. був і Рафаяель Агаєв, який із початком російського наступу у 2022 р. знову пішов захищати Україну. Воюючи у лавах підрозділу Морської піхоти України, загинув 8 квітня в боях за Маріуполь. 41-річний український письменник львів'янин Юрій Руф загинув на Луганщині біля міста Попасна. Важко і боляче про це писати, але саме завдяки таким героям Україна перемаже.

Захоплення викликає також і масовий героїзм, виявлений мирними

людьми, рядовими містянами й селянами багатьох українських поселень: чоловіками й жінками похилого віку, молодими людьми і навіть дітьми, які виходили разом із батьками проти озброєного ворога. Невмирущою славою вкрили себе ці беззбройні й беззахисні люди, які, вкрившись лише українськими прапорами, з українськими гаслами виходили проти танків і броньованих машин, скандуючи «Окупанти, геть!» і вражаючи своєю сміливістю навіть ворогів. Так чинили мирні жителі багатьох міст, зокрема Херсона, Каховки, Мелітополя, Охтирки. Невмирущою славою вкрили себе воїни-захисники й мирні мешканці міста Маріуполя. Подвиг жителів міста та їхніх захисників уже порівнюють з подвигом спартанців. 9 серпня 480 р. до н. е. під час греко-перської війни 300 спартанців ціною власного життя закрили військам перського царя Ксеркса I прохід через Фермопільську ущелину. Проте нагадаємо: ми маємо аналогічний приклад з власного минулого. Це легендарний епізод битви під Берестечком, коли 10 липня 1651 р. 300 українських козаків стримували кількогодінну облогу ворожого війська, прикриваючи відхід головних українських сил. Усі вони загинули, але головне військо було врятоване.

З метою відзначення подвигу, масового героїзму та стійкості громадян, виявлених у захисті своїх міст під час відсічі збройної агресії Російської Федерації проти України, Президент України 6 березня 2022 р. видав Указ № 111/2022 «Про встановлення почесної відзнаки «Місто-герой України», яка була присвоєна героїчним містам: Волновасі, Гостомелю, Маріуполю, Харкову, Херсону, Чернігову. 25 березня почесне звання

«Місто-герой України» було присвоєно ще чотирьом містам: Бучі, Ірпеню, Охтирці, Миколаєву.

Чергову сторінку в свою героїчну історію вписало легендарне село Чернобаївка Херсонського району Херсонської області, яке розпочало свою історію з XVII ст. З цим селом пов'язано декілька легендарних подій, зокрема звільнення козаком Чернобаєм молодих дівчат з татарського полону. Наразі на наших очах твориться ще одна легенда. Українські захисники знищили тут ворога щонайменше 20 разів!

Як зазначалося вище, багатьох героїв та їхніх героїчних вчинків ми сьогодні навіть ще не знаємо, відзначення їхніх подвигів ще попереду. Але ми дізнаємося про кожного з них, складемо їх повний список, згадаємо усіх, не забудемо нікого, віддамо шану кожному, хто віддав своє життя заради нашого. Ми напишемо про них і їхні подвиги есеї й книжки, складемо пісні, назвемо їхніми іменами вулиці у відбудованих нами містах. Вони житимуть разом з нами, бо герої не вмирають!

Згадуються слова Мавки з поеми Лесі Українки «Лісова пісня». Пам'ятаєте? Створена Лесею Українкою казкова істота Мавка промовляє: «Ні, я не вмру, я буду вічно жити. Я в серці маю те, що не вмирає!» [18, с. 248]. Один з іноземних високопосадовців, перебуваючи нещодавно в Україні, вражений масовим героїзмом українців, констатував, що героїзм і волелюбність є складовими ДНК українців. Додамо: саме про це свідчить багатовікова українська історія. При цьому сьогодні такий героїзм наші співвітчизники виявляють не лише задля власного існування, а й заради усього світу, бо доля майбутньої світової

демократії вирішується зараз на теренах України. Тож нація, яка в серці має те, що не вмирає, – непереможна. З такою ДНК українська нація приречена на Перемогу!

ЛІТЕРАТУРА

1. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. Киев: Университетская типография, 1863. Ч. III, т. I. XX+435 с.
2. Бантыш-Каменский Д. История малой России. Москва: Тип. С. Селивановского, 1830. Т. 1. 470 с.
3. Василенко Н. Очерки по истории Западной Руси и Украины. Киев: Книжный магазин Н. Я. Оглоблина, 1916. XII+591 с.
4. Голобуцкий В. Запорожское казачество. Киев: Госполитиздат УССР, 1957. 461 с.
5. Грушевський М. Історія України-Руси. Т. VII: Козацькі часи – до року 1625. Київ: Наукова думка, 1995. 624 с.
6. Доманицький В. Козаччина на переломі XVI–XVII століть (1591–1603). *Записки Наукового Товариства ім. Шевченка*. Т. LX. Кн. IV. Львів, 1904. С. 1–32.
7. Дорошенко Д. Нарис історії України. Київ: Глобус, 1991. Т. 1. 228 с.
8. История Русов или Малой России. Москва: В Университетской типографии, 1846. 261+45 с.
9. Косинського повстання 1591–1593. *Довідник з історії України* / за ред. І. З. Підкови, Р. М. Шуста. Київ: Генеза, 2002. С. 355–356.
10. Костомаров Н. Исторические монографии и исследования. Москва: Типография М. О. Вольфа, 1880. Т. 3. 398 с.
11. Кулиш П. История воссоединения Руси. Санкт-Петербург: Издательство товарищества «Общественная польза», 1874. Т. 1. 4+III+363 с.
12. Леп'явко С. Козацькі війни кінця XVI ст. в Україні. Чернігів: Сіверянська думка, 1996. 286 с.
13. Леп'явко С. Криштоф Косинський. *Володарі гетьманської булави: Історичні портрети* / авт. передм. В. А. Смолій. Київ: Варта, 1994. 560 с. С. 27–52.
14. Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки. Київ: Товариство «Знання» України, 1992. 192 с.
15. Мельник Л. Г. Герої народних повстань. *Час і суспільство*. Київ, 1990. № 4. С. 3–27.
16. Николайчик Ф. Первые казацкие движения в Речи Посполитой. *Киевская старина*. 1884. № III–IV. С. 423–442.
17. Стороженко А. Стефан Баторий и днепровские казаки. Киев: Тип. Г. Л. Францкевича, 1904. 327 с.
18. Українка Л. Твори: в 5 т. Т. 3: Драматичні твори / відп. ред. тому Л. Д. Дмитерко. Київ: НБУ ім. Ярослава Мудрого, 2021. 804 с.
19. Яворницький Д. Історія запорізьких козаків. У трьох томах. Том другий / з рос. переклад І. Сварник. Львів: Видавництво «Світ», 1991. 388 с.
20. Archiwum książąt Sanguszków w Sławucie. Lwów: Druk. Instytutu Stauropig, 1910. T. VII. 453 s.
21. Bielski J. Dalszy ciąg kroniki polskiej. Warszawa: Wyd. F. M. Sobieszczański, 1851. 311 s.
22. Boniecki A. Kosińscy. *Herbarz Polski*. Warszawa: Warszawskie Towarzystwo Akcyjne Artystyczno-Wydawnicze, 1907. Cz. 1, t. 11. S. 272–273.
23. Dr. Antoni J. (Rolle, Antoni Józef). Opowiadania historyczne. Ser. 3, t. 2. Warszawa: Nakł. Gebethnera i Wolffa, 1882. 269 s.
24. Halecki O. Przyłączenie Podlasia, Wołynia i Kijowszczyzny do Korony w roku 1569. Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1915. 245 s.
25. Heidensztejn R. Dzieje Polski od mierci Zygmunta Augusta do roku 1594. Petersburg: Nakładem i drukiem Bolesława Maurycego Wolffa, 1857. 484 s.
26. Listy Stanisława Żółkiewskiego. 1584–1620. Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1868. 152 s.

27. Wójcik Z. Kosiński Krzysztof. *Polski Słownik Biograficzny*. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1969. T. XIV/2, zeszyt 61. S. 219–220.

REFERENCES

1. *The Archives of South-Western Russia Published by the Temporary Commission for the Study of Ancient Acts Established under the Governor-General of Kiev, Podolia, and Volhynia* (1863). Part III, Vol. I. Kiev: At the University Printing House, XX+435 p. [in Rus.]
2. BANTYSH-KAMENSKIY, D. (1830). *The History of the Little Russia*. Vol. 1. Moscow: Publishing House of S.Selivanovskiy, 470 p. [in Rus.]
3. VASILENKO, N. (1916). *Essays on the History of the Western Rus and Ukraine*. Kiev: the Publishing House of the bookshop of N.Ya. Ogloblin, XII+591 p. [in Rus.]
4. GOLOBUTSKIY, V. (1957). *The Cossacks of Zaporozhzhye*. Kiev: Gospolizdat USSR, 461 p. [in Rus.]
5. HRUSHEVSKY, M. (1995). *The Cossack Times – till the Year of 1625*, Vol. VII of *History of Ukraine-Rus*. Kyiv: Naukova Dumka, 624 p. [in Ukr.]
6. DOMANYTSKYI, V. (1904). Cossacks at the Turn of the 16th–17th Centuries (1591–1603). *Zapysky naukovoho tovarystva im. Shevchenka* (Papers of Shevchenko Research Society), Vol. LX. Book. IV. Lviv, pp. 1–32. [in Ukr.]
7. DOROSHENKO, D. (1991). *Essays in the History of Ukraine*. Vol. 1. Kyiv: Globus, 228 p. [in Ukr.]
8. *The History of the Rus People or of Little Russia*. (1846). Moscow: At the University's Publishing House, 261 +45 p. [in Rus.]
9. The Uprising of Kosynsky of 1591–1593. In: I. PIDKOVA, R. SHUST, eds., *Compendium in the History of Ukraine* (2002). Kyiv: Henesa, pp. 355–356. [in Ukr.]
10. KOSTOMAROV, N. (1880). *Monographs and Research in History*. Vol. 3. Moscow: The Publishing House of M. O. Volf, 398 p. [in Rus.]
11. KULISH, P. (1874). *The History of the Reunification of Rus*. Vol. I. Saint Petersburg: The Publishing House of the Society “Obshchestvennaia Polza”, 4+III+363 p. [in Rus.]
12. LEPIAVKO, S. (1996). *Cossack Wars of the End of the 16th Century in Ukraine*. Chernihiv: Siverianska dumka, 286 p. [in Ukr.]
13. LEPIAVKO, S. (1994). Kryshtof Kosynsky. *HOLDERS of the Hetman's Mace: Historical Portraits*. Kyiv: Varta, pp. 27–52. [in Ukr.]
14. *The Chronicle of the Hadiacz Colonel Hryhorii Hrabianka*. (1992). Kyiv: Society “Znannia” of Ukraine, 192 p. [in Ukr.]
15. MELNYK, L. (1990). Heroes of Popular Uprisings. *Chas i suspilstvo* (Time and Society), (4). Kyiv. [in Ukr.]
16. NIKOLAICHIK, F. (1884). First Cossack Movements in the Polish-Lithuanian Commonwealth. *Kievskaya starina* (Kiev Antiquities), (III–IV), pp. 423–442. [in Rus.]
17. STOROZHENKO, A. (1904). *Stefan Batory and the Dnieper Cossacks*. Kiev, 327 p. [in Rus.]
18. UKRAINKA, L., DMYTERKO, L., ed., (2021). Dramas, Vol. 3 of *Writings: In 5 Volumes*. Kyiv: Yaroslav Mudryi National Library of Ukraine, 804 p. [in Ukr.]
19. YAVORNYTSKYI, D. (1991). *History of Zaporizhzhia Cossacks*. In three volumes. Vol. II. Lviv: Svit, 388 p. [in Ukr.]
20. *The Archives of the Sangushky Princely family in Slavuta* (1910). Vol. VII. Lviv: Institut of Stauropig Press, p. 320. [in Pol.]
21. BIELSKI, J. (1859). *The Continuation of the Polish Chronicle*. Warsaw: Published by F. M. Sobieszczański, 311 p. [in Pol.]
22. BONIECKI, A. (1907). Kosińscy. *Polish Coats of Arms*. Part. 1, Vol. 11. Warsaw: Warsaw Artistic and Publishing Joint Stock Society, pp. 272–273. [in Pol.]
23. Dr. ANTONI (ROLLE, ANTONI JÓZEF). (1882). *Historical Stories*. Series III, Vol. 2. Warsaw: Published by Gebethner and Wolff, 269 p. [in Pol.]
24. HALECKI, O. (1915). *The Incorporation of Podlasie, Volhynia, and Kiev Regions to the*

Crown in 1569. Krakow: Published by the Academy of Sciences, 245 p. [in Pol.]

25. HEIDENSZTEIN, R. (1857). *History of Poland from the Death of Sigismund August till the Year of 1594*. Vol. II. Saint Petersburg: Published by Bolesław Maurycy Wolf, 484 p. [in Pol.]

26. *Letters of Stanisław Żółkiewski:*

1584–1620. (1868). Krakow: Printing House of the Jagiellonian University, 152 p. [in Pol.]

27. WÓJCIK, Z. (1969). Kosiński Krzysztof. *Polish Biographical Dictionary*. Vol. XIV/2, Notebook 61. Wrocław–Warsaw–Krakow: National Institute of the Ossolinski family, Publishing House of the Polish Academy of Sciences, pp. 219–220. [in Pol.]

Козацькі війни кінця XVI – першої половини XVII ст. належать до найважливіших героїчних подій української національної історії загалом, оскільки в особі козацтва український народ акумулював неабияку народну енергію і виявив найкращі риси національного характеру, зокрема мужність, відвагу, сміливість, військову вдачу, волелюбність, презирство до смерті й самопожертву, братерське єднання та відданість загальнонаціональним інтересам.